

**КӨПЖЫЛДЫҚ ЕКПЕЛЕР МЫСАЛЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ЕРІКТІ САҚТАНДЫРУ**

**VOLUNTARY AGRICULTURAL INSURANCE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
BASED ON THE EXAMPLE OF PERENNIAL PLANTINGS**

**ДОБРОВОЛЬНОЕ АГРОСТРАХОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
НА ПРИМЕРЕ МНОГОЛЕТНИХ НАСАЖДЕНИЙ**

А.Қ. ТУРЫСБЕК*

Ph.D докторанты

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: aiym.turysbek@narхоз.kz*

А.К. TURYSBEK*

Ph.D student

Narхоз University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: aiym.turysbek@narхоз.kz*

А.К. ТУРЫСБЕК*

докторант Ph.D

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: aiym.turysbek@narхоз.kz*

Аңдатпа. *Мақсаты* - көпжылдық екпелер мысалында Қазақстанда ерікті агроқұрылымның әлеуетін бағалау, нарықтың сұранысы мен дайындығын анықтау, ауыл шаруашылығы өндірушілері мен сақтандыру компанияларының алдында тұрған қиындықтарды анықтау. *Әдістері* - қойылған міндеттерді шешу үшін агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдауға қатысты мәселелерді зерттеуге бағытталған контент-талдау әдісі қолданылған, деректер, статистикалық көрсеткіштер ақпараттық база ретінде қарастырылған, сондай-ақ тақырып бойынша әдебиеттерге шолу жасалған, заңнамалық актілер, мемлекеттің ауыл шаруашылығы және ауыл шаруашылығын сақтандыру саласындағы саясаты, экономикалық дамыған елдердің тәжірибесі зерттелген. *Нәтижелері* – көпжылдық дақылдарды сақтандыруға, оның күрт-континенталды климат, су ресурстарының тапшылығы және тұрақсыз экономика жағдайында дамуына кедергі келтіретін перспективалар мен кедергілерге баса назар аударып отырып, аграрлық тәуекелдер мен белгісіздіктердің болу мүмкіндігі көрсетілген. *Қорытындылар* - ерікті сақтандыру қорғанысы Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісіндегі қаржылық шығындарды жұмсартудың тиімді құралы болып табылады. Автор шаруашылық жүргізуші субъектілердің аграрлық сақтандырудың артықшылықтарын түсінуіне бағытталған қаржылық қаражатты ұлғайту және консультациялық жұмысты күшейту; сақтандыру төлемдерін бөлудің тиімді тетіктерін құру және фермерлердің қажеттіліктерін ескеретін қолжетімді сақтандыру өнімдерін әзірлеу қажеттігін атап өтеді. Сақтандырудың барынша икемді шарттары, шарт жасасу үшін құжаттардың ең аз тізбесі, сақтандыру өтемінің мөлшерін белгілеудің және шығындарды реттеудің ашық әдістемелері, инвестициялық тартымдылықтың өсуі, қазақстандық ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қажеттіліктерін ескере отырып, халықаралық тәжірибені пайдалану талап етіледі. Шаруалардың табиғи-климаттық өзгерістерден шығынын азайтудың кең таралған әдістерінің бірі ретінде сақтандыру қызметтерінің рөлі артады.

Annotation. *The goal* is to assess the potential of voluntary agricultural insurance in Kazakhstan using the example of perennial crops, determine demand and market readiness, and identify difficulties faced by agricultural producers and insurance companies. *Methods* - to solve the problems, content analysis method was used, which is aimed at studying problems related to state support of agro-industrial complex, data, statistical indicators were considered as information base, as well as review of literature on the topic, legislative acts and state policy in the field of agriculture and agricultural insurance, experience of economically developed

countries were studied. The *results* show the possibility of the presence of agricultural risks and uncertainties with focus on insurance of perennial crops, prospects and barriers that impede its development in conditions of sharply continental climate, scarcity of water resources and unstable economy. *Conclusions* - voluntary insurance protection is an effective tool for mitigating financial losses in agricultural production in Kazakhstan. The author notes the need to increase financial resources and strengthen consulting work focused on understanding the benefits of agricultural insurance by business entities; creating effective mechanisms for distributing insurance payments and developing affordable insurance products that take into account the needs of the farmers. The most flexible insurance conditions, minimum list of documents for concluding an agreement, transparent methods for establishing the amount of insurance compensation and settling losses, increasing investment attractiveness, and using international experience taking into account the needs of Kazakhstani agricultural producers are required. The role of insurance services as one of the most common methods of reducing farmers' losses from natural and climatic changes, will increase.

Аннотация. *Цель* – оценка потенциала добровольного агрострахования в Казахстане на примере многолетних насаждений, определение спроса и готовности рынка, выявление трудностей, с которыми сталкиваются сельскохозяйственные производители и страховые компании. *Методы* – для решения поставленных задач применялся метод контент-анализа, направленный на исследование проблем, касающихся государственной поддержки агропромышленного комплекса, рассматривались данные, статистические показатели в качестве информационной базы, а также представленный обзор литературы по теме, изучались законодательные акты, политика государства в области сельского хозяйства и сельхозстрахования, опыт экономически развитых стран. *Результаты* – показаны возможность присутствия аграрных рисков и неопределенностей с акцентом на страхование многолетних культур, перспективы и барьеры, препятствующие его развитию в условиях резко-континентального климата, дефицита водных ресурсов и неустойчивой экономики. *Выводы* – добровольная страховая защита представляет собой эффективный инструмент смягчения финансовых потерь в сельхозпроизводстве Казахстана. Автор отмечает необходимость увеличения финансовых средств и усиления консультационной работы, ориентированной на понимание хозяйствующими субъектами преимуществ агрострахования; создания эффективных механизмов распределения страховых выплат и разработки доступных страховых продуктов, учитывающих нужды фермеров. Требуются максимально гибкие условия страхования, минимальный перечень документов для заключения договора, прозрачные методики установления размера страхового возмещения и урегулирования убытков, рост инвестиционной привлекательности, использование международного опыта с учетом потребностей казахстанских сельхозпроизводителей. Роль страховых услуг как одного из самых распространенных методов уменьшения убытков аграриев от природно-климатических изменений, будет возрастать.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, ерікті, міндетті аграрлық сақтандыру, көпжылдық екпелер, сақтандыру төлемдері, сақтандыру қорғанысы, мемлекеттік қолдау.

Key words: agro-industrial complex, agricultural producers, voluntary, compulsory agricultural insurance, perennial plantings, insurance payments, insurance protection, government support.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельхозтоваропроизводители, добровольное, обязательное агрострахование, многолетние насаждения, страховые выплаты, страховая защита, государственная поддержка.

Мақала түсті: 29.04.2024. Сараптамадан кейін мақұлданған: 03.06.2024. Қабылданды: 16.06.2024.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы – азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін Қазақстан экономикасының маңызды саласы және елдің көптеген тұрғындарының негізгі табыс көзі. Өңірге тән күрт континенттік климат, сумен қамтамасыз ету проблемалары және тұрақсыз экономикалық жағдайында сақтандыру аграрлық секторды қолдаудың қа-

жетті құралына айналады. Ауыл шаруашылық өндірушілері құрғақшылық, су тасқыны немесе аяз сияқты әртүрлі қауіптерге жиі тап болады, бұл өнім мен пайдаға айтарлықтай әсер етеді.

Мұндай жағдайларда сақтандыру инвестицияларды қорғауға және келеңсіз оқиғалардан болатын шығындарды азайтуға көмектесуде маңызды рөл атқарады.

Шектеулі мемлекеттік қаржы және ауыл шаруашылығы өндірушілерінің сақтандыруға ақша жұмсағысы келмеуі жағдайында ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру қолайлы нұсқаға айналуда. Ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру өндірушілерге өз қаражаттарын қорғауға және жазатайым оқиғалар кезінде шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік сауда ұйымымен (ДСҰ) келісімдер шарттарына сәйкес, әлемдік нарықтағы баға бәсекелестігін бұзбау үшін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді тікелей қолдау шараларын қысқарту қажет екенін атап өткен жөн. Бұл тұрғыда сақтандыру қолданыстағы сауда қатынастарының ережелерімен шектелмейтін және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге өз мүдделерін қорғауға мүмкіндік беретін жарамды құрал ретінде әрекет етеді.

Сонымен қатар, сақтандыру несиелерді, субсидияларды және мемлекеттік бюджеттен мемлекеттік қолдаудың басқа да нысандарын беру кезінде негізгі құралдардың бірі бола алады. Мемлекеттік бағдарламалар аясында сақтандыруды қамтамасыз ету ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін қаржы құралдарының қолжетімділігін арттыруға және олардың тәуекелдерге төзімділігін арттыруға көмектеседі.

Осылайша, ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің қаржылық шығындарын азайтудың және табиғаттың өзгеруі мен экономикалық тұрақсыздық жағдайында аграрлық сектордың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің тиімді тетігі болып табылады.

Қазақстанда, әсіресе көпжылдық дақылдарды ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру салыстырмалы түрде жаңа құбылыс, бірақ оның әлеуеті мен маңыздылығы мемлекеттік секторда да, жеке секторда да мойындалуда. Осыған қарамастан, елде ерікті ауыл шаруашылығын сақтандыруды ауқымды түрде жүзеге асыру әлі де шектеулі, оның дамуына кедергі келтіретін бірқатар кедергілер бар.

Әдебиетке шолу

Ерікті ауыл шаруашылығын сақтандыруға көшу әртүрлі мәселелер мен ықтимал шешімдерге толы күрделі процесс (Zhang Z., Xu H., Shan S. et al.) [1] нарықтық және институционалдық тәуекелдерден қорғау үшін ауыл шаруашылық сақтандыруының ауқымын кеңейтудегі үкіметтің рөлін атап көрсетеді. Kurdyś-Kujawska A. [2] ерікті сақтандырудың детерминанттарын, соның ішінде залал сыныбын, ресми активтерді, жол бойындағы залалды және

сақтандыру құнын анықтайды. Meuwissen, M.P.M., Mey Y., van Asseldonk M. [3] еуропалық ауыл шаруашылығындағы табыстарды сақтандырудың әлеуетін талқылайды, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік пен ауыл шаруашылық сақтандыруды субсидиялауда сақтық қажеттігін атап көрсетеді.

Ауыл шаруашылығын сақтандыру мәселелерін зерттеуде ерікті сақтандырудың да, міндетті сақтандырудың да артықшылықтары мен кемшіліктері атап өтілді. Василенко Н. [4] тәуекелдерді бағалаудың күрделілігі және мемлекеттік қолдаудың жоқтығы сияқты бірқатар проблемаларды анықтады, бұл шектеуші шарттарға және сақтандыру тарифтерінің өсуіне әкелуі мүмкін. Si C., Li Y., Jiang W. [5] ауыл шаруашылық дақылдарын мемлекеттік сақтандыру субсидиялар мен ренталарды азайту сияқты басқа шараларға қарағанда тиімдірек болуы мүмкін, өйткені ол фермерлерге кепілдік берілген қауіпсіздік желісін береді деп болжайды.

Қазақстандағы көпжылдық екпелерді сақтандыру саласындағы зерттеулер аясында бірқатар ғалымдар бұл үдерістегі мемлекеттің рөлінің маңыздылығын атап көрсетеді. Баева Ю. В. [6] бұрынғы міндетті сақтандыру жүйесі кезінде сақтандырылған аумақтардың деңгейі ауытқығанын атап өтті, бұл ауыл шаруашылығын сақтандыруға сұранысқа әсер ететін факторларды одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Verezubova T.A., Zhichkin K.A., Mukhitbekova A.M. et al. [7] және Suiubayeva S.N., Denissova O., Sloniec J. [8] әсіресе көпжылдық дақылдар контекстінде ауыл шаруашылық тәуекелдерін сақтандыруды жақсарту үшін мемлекет көмегін пайдалану мүмкіндігін атап көрсетеді.

Ғалымдар Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыруға көшумен байланысты қиындықтарға да назар аударады. Олар хабардар болмау, жоғары шығындар және жаңа технологияларды енгізудегі шектеулер сияқты қиындықтарды атап өтеді (Suiubayeva S. N., Denissova O., Sloniec J.) [8]. Бұл қиындықтар жер нарығының дамымағандығынан және банктердің ауыл шаруашылық жерлерін кепіл ретінде қарастырғысы келмейтіндігіне байланысты одан әрі күшейе түсуде. Дегенмен, үкіметтің ауыл шаруашылығын субсидиялау арқылы дамыту стратегиясы білім алшақтығын жоюға және саланың дамуын ынталандыруға бөлінген қаражаттың жеткіліктілігіне қатысты мәселелер туғызады.

Материалдары мен әдістері

Бұл ғылыми мақала көпжылдық дақылдарды сақтандыру мысалында Қазақстандағы ерікті ауыл шаруашылығын сақтандырудың мүмкіндіктерін бағалауға бағытталған. Сонымен қатар, нарықтың өзектілігі мен дайындығына талдау жүргізіліп, ауыл шаруашылық тауар өндірушілері мен сақтандыру компанияларының алдында тұрған кедергілер мен мәселелер айқындалады.

Мақсатқа жету үшін зерттеу мазмұнын талдау әдісін қолданды. Бұл әдіс агроөнеркәсіп кешенін (АӨК) мемлекеттік қолдау бойынша зерттеулердің негізгі тақырыптарын анықтауға мүмкіндік береді. Талдау 2019-2024 жылдар аралығындағы Scopus және Web of Science, сондай ақ, Jstore халықаралық деректер базасында «agricultural insurance» (агросақтандыру), «voluntary and compulsory agricultural insurance» (ерікті және міндетті агросақтандыру), «state support policy for agriculture» (ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау саясаты) түйінді сөздері кездесетін 2024 жылға дейін жарияланған барлық мақалалар негізінде жүргізілді.

Бұл мәліметтер қорларын таңдау олардың ғылыми әдебиеттерді толық қамтуы және агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау саласындағы соңғы жетістіктерге қол жеткізуімен байланысты.

Жағдайды тереңірек түсіну үшін Қазақстандағы ауыл шаруашылығы мен сақтандыру нарығының жай-күйі туралы статистикалық деректер мен зерттеулер талданды. Бұл деректер екі сектордағы қатысушылар тап болатын негізгі үрдістер мен қиындықтарды анықтауға көмектесті.

Сонымен қатар, зерттеу барысында шетелдердің ауыл шаруашылығын сақтандыру саласындағы тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізілді, бұл қазақстандық жағдайларға бейімделуі мүмкін табысты тәжірибелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Осылайша, әртүрлі әдістер мен ақпарат көздерін пайдалану Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру мәселесін зерттеуге кешенді көзқарасты қамтамасыз етті және осы жүйені жетілдіру бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Қазіргі азық-түлік жүйесі азық-түлік бағасының өсуі және аштықты бастан кешіретін адамдар санының артуы сияқты күрделі мәселелерге тап болды. Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО) де-

ректі бойынша азық-түлік бағасы мен азық-түлік себетінің құнының тұрақты өсуі байқалады. Сонымен қатар, БҰҰ-ның Дүниежүзілік азық-түлік бағдарламасының деректері әлемде аш адамдар санының артқанын көрсетеді. 2024 жылға қарай әлемде 828 миллионға дейін адам азық-түлікпен қамтамасыз етілмеген, 50 млн өте жоғары деңгейде аштыққа тап болады (Ending hunger) [9]. Бұл фактілер азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту үшін тиімді шаралар қабылдау қажеттігін көрсетеді.

Бұл мәселелерді шешудің негізгі жолдарының бірі – ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің, әсіресе шағын немесе орта шаруашылықтарды басқаратындардың тиімділігі мен табысын арттыру. Бұл азық-түлік өндірісін арттырып қана қоймай, оны халыққа қолжетімді етеді.

Тұтыну себетінің құрамын зерттеу денсаулыққа қажетті өнімдерді, олардың сапасын және азық-түлік пен басқа да тауарлар мен қызметтерге жұмсалатын шығындардың арақатынасын анықтаудың маңызды құралы болып табылады. Тұтыну себетінің құны өмір сүру құнын және басқа да негізгі көрсеткіштерді есептеу үшін қолданылады. Негізгі азық-түлік тауарларының қолжетімділігін қамтамасыз ету мемлекеттік басқарудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады және стратегиялық маңызға ие.

Бұл мәселелерді табысты шешу үшін мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың және жеке сектор кәсіпорындарының бірлескен өзара іс-қимылы қажет. Дәл осы үйлестірілген тәсіл агроөнеркәсіптік сектордың тұрақты дамуын және халықтың барлық топтарын азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Қазақстандағы азық-түлік себетінің құрамына ет және сүт, балық, май және май, нан және көкөніс санаттарын, сондай-ақ жұмыртқа, қант және т.б. қамтитын азық-түлік өнімдерінің 43 түрі кіреді (Основные показатели дифференциации доходов...) [10]. 2024 жылдың басынан бастап жалпы құны Азық-түлік себетінің құны 40 407 теңгеге дейін өсті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 26,2%-ға өсті. Бір қызығы, бұл салықтарды төлегеннен кейінгі ең төменгі жалақының 54%-ын құрайды, бұрынғы көрсеткіштен 51,9% жоғары (Абдулманов А.) [11]. Оның үстіне азық-түлік бағасының өсуі елдегі ең төменгі жалақының өсу қарқынынан асып түсті.

Шет елдердің тұтыну себеттерімен салыстырғанда қазақстандық себеттің құ-

рамы анағұрлым шектеулі болып көрінеді. Мысалы, Германия мен Ұлыбританияда себеттерге сәйкесінше 600-ге жуық және 700-ге жуық өнімдер мен қызметтер, ал АҚШ-та және Қытайда 200-ден астам өнімдер кіреді. Ресейде себеттің құрамына 156 өнім, тауарлар мен қызметтер кіреді (Абдулманов А.) [11].

Азық-түлік себетінің құрамын қалыптастыру кезінде мемлекет ауыл шаруашылық өндірісіне әсер етеді. Ет-сүт, нан өнімдері мен жұмыртқаларды субсидиялармен қолдау жағдайында жеміс-көкөніс дақылдарын өсіру мемлекеттік қолдау шараларымен аз қамтылады.

Дұрыс тамақтануды қамтамасыз ету үшін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы күніне 400 грамм жаңа піскен көкөністерді, жемістер мен шөптерді тұтынуды ұсынады (Healthy diet Newsletter...) [12]. Орташа қазақстандық деректе ұсынылған тізім бойынша 50 кг алма жеуі керек (Приложение к приказу Министра национальной экономики...) [13]. Ал 2023 жылдың қорытындысы бойынша жан басына шаққандағы орташа айлық алма тұтыну мөлшері 1,6 кг болды (Кадырбеков Т.) [14].

Азық-түлік себетін алуан түрлі және қолжетімді өнімдермен қамтамасыз етілуі халықтың өмір сүру сапасының көрсеткіші, ал оны қамтамасыз ету ауыл шаруашылығының табыстылығына тікелей байланысты. Ауыл шаруашылығы өнімдерін

сақтандыру егінді сақтауға және нарықтағы өнімдерді тұрақты қамтамасыз етуге ықпал ете отырып халықтың өмір сүру сапасына әсер етеді. Бұл халықтың азық-түлік қауіпсіздігі үшін де, нарық тұрақтылығын қамтамасыз ету және бағаның құбылмалылығын төмендету үшін де маңызды.

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің қолайсыз табиғи құбылыстар немесе аурулар салдарынан болатын қаржылық шығындарға төзімділігі азық-түлік өнімдерін өндіру мен нарыққа жеткізудің үздіксіздігін қамтамасыз етеді. Бұл баға тұрақтылығына ықпал етіп, халықты жыл бойы сапалы әрі қолжетімді азық-түлікпен қамтамасыз етеді.

Соңғы онжылдықтарда республиканың аграрлық секторы ауыл шаруашылығы өндірісінің айтарлықтай өсу серпінін көрсетті. 2012-2022 жылдарға арналған деректер бойынша экономиканың әртүрлі салаларындағы жалпы өнім 4 есеге өсіп, 2,4-тен 9,5 трлн. теңгеге дейін өсті. Орташа физикалық көлем өсу индексі 103% құрады (Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного...) [15]. Жалпы өнімнің 5,2%-ын құраған ауыл шаруашылығы өнімінің үлесіне ерекше назар аудару қажет.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің динамикасы аграрлық сектордың қазіргі құрылымын көрсетеді. Талдау нәтижелері 1 кестеде берілген.

1 кесте – Ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі көрсеткіштері, 2018-2022 жж.

Көрсеткіш	Жыл					Орта есеппен 5 жылда
	2018	2019	2020	2021	2022	
1	2	3	4	5	6	7
Ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерін (қызметтерін) жалпы шығарылымы, млрд.теңге*	4497,6	5177,9	6364,0	7550,0	9521,0	6622,1
Оның ішінде						
Өсімдік шаруашылығының ЖӨ**	2411,5	2817,7	3687,3	4387,2	5808,3	3822,4
млрд. теңге						
%	53,6	54,4	57,9	58,1	61,0	57,0
мал шаруашылығының ЖӨ	2050,5	2319,5	2637,5	3117,0	3658,8	2756,7
млрд. теңге						
%	45,6	44,8	41,4	41,3	38,4	42,3
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары өндірісінің рентабельділігі, %:						
Барлығы	31,1	34,2	39,6	37,8	44,9	37,5
<i>оның ішінде:</i>						
өсімдік шаруашылығы	37,3	41,5	50,1	51,0	59,1	47,8
мал шаруашылығы	19,7	22,0	21,1	17,2	18,8	19,8
Ескерту: Ұсынылған деректер 2023 жылға дейінгі ең соңғы зерттеулерге (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [16] негізінде құрастырған.						
*ағымдағы бағалар бойынша						
**ЖӨ – жалпы өнім						

1 кестеден өсімдік шаруашылығының жыл сайын рентабельділігін арттыра отырып, өз позициясын нығайта түскені көрсетілген. Дәнді, бұршақ және майлы дақылдар сегменттерінде рентабельділіктің артуы байқалады. Дегенмен, температураның күрт ауытқуы мен судың жетіспеушілігінің әсері бұл үрдіске теріс әсер етіп, аздап төмендеуіне әкелді. Мал шаруашылығы негізінен шаруашылық қожалықтарында жүзеге асырылады, бұл деректердің толық еместігіне және сенімсіздігіне әсер етуі мүмкін және ауыл шаруашылығы жа-

нуарларын өндіру сипатына байланысты төмен рентабельділікпен сипатталады.

Қазақстандағы көпжылдық көгалдан-дыру саласына жүзімдіктер, шекілдеуікті және сүйекті дақылдар, жаңғақ ағаштары, бұталар мен жидек бұталары жатады, олардың көпшілігі алма және қара өрік тұқымдасына жатады. Бұл саланың дамуының экономикалық көрсеткіштері оның шағын және орта шаруашылықтарда шоғырланғанын көрсетеді, ал шаруашылықтарда жоғары өнімділік байқалады, бұл бір шаруашылыққа егіс алқаптарының азаюымен байланысты (2 кесте).

2 кесте – Көпжылдық екпелерді өндірудің экономикалық көрсеткіштері (шекілдеуікті және сүйекті екпелер), 2023 ж.

Көрсеткіш	Барлығы	Оның ішінде		
		ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	ЖК және ШҚ*	үй шаруашылықтары
Ауданы, мың га	47,2	11,9	23,6	11,7
Жалпы өнім, мың тонна	334,1	59,9	171,5	102,7
Өнімділік, ц/га	79,6	71,3	78,0	88,8

Ескерту: авторлар (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [16] негізінде құрастырған.
*ЖК және ШҚ – жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары

Көпжылдық екпелерді өндіруді мемлекеттік қолдауды одан әрі дамыту осы саланың тұрақты өсуін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл қаржыландыруға қолжетімділікті кеңейтуді, сақтандыру қызметтерінің сапасын арттыруды және жемістерді сақтау мен өңдеудің қолайлы инфрақұрылымын құруды қамтиды. Мұндай шаралар ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін тәуекелдерді азайтуға және оларды өндірісті дамытуға инвестициялауға ынталандыруға көмектеседі. Сонымен қатар, онлайн-сақтандыруды белсенді енгізу қазіргі цифрлық әлемде фермерлерге қызметтердің ыңғайлылығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ететін маңызды қадам болып табылады.

Қазіргі уақытта көпжылдық екпелерді өндіруді мемлекеттік қолдау бірнеше негізгі тетіктер арқылы жүзеге асырылады:

- жеңілдетілген салық салуды қамтамасыз ету;
- жаңа бағыт болып табылатын алма дақылдары мен алма ағашы сияқты көпжылдық екпелерді онлайн ерікті сақтандыруды енгізу;
- сақтандыру сыйлықақыларының 80%-ына дейін субсидиялау;
- көлемі 1000 т және одан да көп жеміс сақтау қоймаларын салуға несие беру;
- жемістерді терең өңдеуге қолдау көрсету;

– 5 гектар аумақта қарқынды бау-бақша өсіруді қаржыландыруды қамтамасыз ету (Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан...) [17].

2030 жылға дейін ауыл шаруашылығы жерлерін өндіріс ерекшеліктерін, ресурстардың және логистикалық инфрақұрылымның қолжетімділігін ескере отырып, аймақтарға бөлу жоспарлануда. Бұл тәсіл фермерлердің шоғырлануы мен ынтымақтастығы арқылы тиімділікті арттырады. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекет тарапынан мәжбүрлеу шараларынсыз тиісті бағытты таңдауға ынталандырудың жұмсақ әдістерін қолдану маңызды аспект болмақ.

Мемлекеттік қолдаудың маңызды құрамдас бөлігі ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтандыру болып табылады. 2020 жылдан бастап Қазақстанда көпжылдық екпелерді ерікті сақтандыру саясаты жүзеге асырылуда. Қазіргі уақытта республикада жұмыс істеп тұрған 26 сақтандыру ұйымының тек біреуі ғана («Jusan Garant» СК» АҚ) көпжылдық екпелерді сақтандырумен айналысады (Новые программы агро-страхования...) [18].

Ауыл шаруашылығын ерікті сақтандырудың енгізілуіне және өзара сақтандыру компанияларының құрылуына қарамастан сақтандыру нарығының дамуы баяулады. Қазіргі уақытта дақылдардың жекелеген

түрлері бойынша міндетті сақтандыру ұсынылады, ал көпжылдық дақылдарды сақтандыру ерікті болып қалады.

Мемлекеттің қолдауымен ұсынылатын алма мен бақша дақылдарын қорғау сияқты жаңа сақтандыру өнімдері сектордағы тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін ма-

ңызды қадам болып табылады. Көпжылдық екепелерді сақтандырудың жаңа өнімі озық халықаралық тәжірибені қамтиды және бағбандарға өз ауданындағы немесе шаруашылығындағы орташа өнімділік деңгейінде тұрақты кірісті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (3 кесте).

3 кесте – Алма бақтары мен алма дақылдарын сақтандыру

Сақтандыру түрі	Қамтылатын тәуекелдер	Сақтандыру тарифі	Сақтандыру мерзімі
Алма бақтары (ағаштар)	Бұршақ, өрт, қатты жел, қысқы аяз, көктемгі және күзгі аяздар, найзағайдың түсуі, қардың шамадан тыс жаууы немесе бұтақтардың мұз қабатының зақымдануы, жабайы жануарлардың зақымдауы немесе жоюы, өрт қою, үшінші тұлғалардың заңсыз немесе заңға қарсы әрекеттері.	0,8%	Ағымдағы жылдың 1 қарашасы – келесі жылдың 31 қазаны
Алма дақылдары	Көктемгі аяздар, бұршақ, қатты жел, басқа қауіптер (өрт, найзағай, зиянкестер немесе аурулар салдарынан егіннің жоғалуы, өрт қою, үшінші тұлғалардың заңсыз немесе заңға қарсы әрекеттері)	11,2%	15 сәуір - 15 қазан (немесе егін жинау аяқталғанға дейін)
Ескерту: автормен (Агрострахование. Садоводство...) [19] дереккөз негізінде құрастырылған			

Алма бақтары мен алма дақылдарын сақтандыруға арналған жаңа сақтандыру өнімі қазіргі кезде Алматы, Жамбыл, Жетісу және Түркістан облыстарында қолжетімді. Сонымен бірге, фермерлерге сақтандыру полисінің жалпы құнының 20%-ын ғана төлеуге мүмкіндік беретін сақтандыру сыйлықақысының 80%-ын субсидиялауға бағытталған үкіметтің бастамасы іске асырылуда.

Сақтандыру жағдайын тіркеу процесі жеңілдетілген және мобильді қосымшаның көмегімен жүзеге асырылады. Шарт жасаудан бастап төлемдерге дейінгі сақтандырудың барлық кезеңдері «QALQAN» (qalqan.kezekte.kz) мамандандырылған платформасында электрондық цифрлық қолтаңбаны қолдану арқылы жүзеге асырылады (Агрострахование. Садоводство...) [19].

Бұл тәсіл сақтанушыларды көбірек тартуға және сақтандыру қорын құруға көмектеседі. Мемлекеттің төлемдерге қатысуы аграрлық сектордағы жоғары тәуекелге байланысты сақтандырушыларды ынталандырмауы мүмкін болса да, бау-бақша мен алма дақылдарын ерікті сақтандыру полис ұстаушылардың жауапкершілігін арттыруы мүмкін. Дегенмен, экономиканың тұрақсыздығы мен сектордың рентабельділігінің төмендігін ескерсек, мұндай қадам ерте сияқты.

Оның орнына несие мен субсидияларға қол жеткізу сақтандырудың болуына байланысты болатын Канада мен Испа-

ниядағы үлгіге ұқсас сақтандыруға кешенді тәсілді қабылдауды қарастырған жөн (Vyas S., Dalhaus T., Kropff M. et al.; Reyes C.M., Agbon A.D., Mina C.D. et al.; Turysbek A., Kantarbayeva Sh.) [20,21,22]. Бұл тәсіл барлық қатысушылардың, соның ішінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің, жергілікті атқарушы органдардың, сақтандыру компанияларының және Аграрлық несие корпорациясының өзара іс-қимылын жеңілдете отырып, өңірлік деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін.

Өңірлік деңгейде барлық процестердің ашықтығын және бюджет қаражатының түсуі мен пайдаланылуы туралы ақпаратқа олардың бүкіл пайдалану циклі бойынша қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет. Облыс әкімшілігі тұрақты дамуға қол жеткізуге бағытталған әлеуметтік-экономикалық шараларды, оның ішінде тұрақты дамуды қамтамасыз ететін көрсеткіштерді анықтауды, мысалы, еңбекақы, кірістер мен салық шегерімдерін болжауды әзірлеуге және іске асыруға міндетті. Қабылданған шаралар мен қатысу шарттары туралы ақпараттың барлық мүдделі тұлғаларға қолжетімді болуын қамтамасыз ету де маңызды.

Кооперативті негізде бюджеттік қаржыландыруды пайдалана отырып, кейіннен шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншігіне бере отырып, жаңа өндіріс орындарын құру серіктестіктерді дамытуға және жеке капиталды тартуға ықпал етеді. Бұл кәсіпкерлік субъектілерінің тұрақты

дамуына, олардың кірістерін арттыруға, сақтандыру мәдениетін қолдауға және бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Бұл тәсіл, сондай-ақ мемлекеттік басқару жүйесіндегі ашықтық пен сенімді арттыруға, сонымен қатар мемлекеттік қолдаудың жаңа нысандарын дамытуға әсер етеді.

Мұны бірқатар шетелдік зерттеулер де растайды. Зерттеуі премиум субсидияларын және басқа ынталандыруды қоса алғанда, ауыл шаруашылығын сақтандыруды дамытуда мемлекеттік қолдаудың маңыздылығын көрсетті. Зерттеуі де осындай қорытындыға келеді, оның пайымдауынша, несиеге байланысты индекстік сақтандыру жаңа технологияларды енгізуге және дефолт мөлшерлемесін төмендетуге ықпал ете алады.

Ауыл шаруашылығын сақтандырудың несиеге қамтамасыз етудегі және инвестицияларды қорғаудағы рөлін атап өткен жөн. Осы зерттеулер бірлесіп, мемлекеттік қолдау мен тәуекелдерді басқаруға баса назар аудара отырып, ауыл шаруашылығын сақтандыруға кешенді көзқарас фермерлердің қаржылық тұрақтылығына және бүкіл ауыл шаруашылық құн тізбегіне ықпал ете алатынын көрсетеді.

Талқылау

Барлық ауыл шаруашылық өндірушілері үшін ауыл шаруашылығын міндетті сақтандыруды саясаты көптеген елдерде тиімсіз болып шықты. Қазіргі уақытта мемлекеттердің көпшілігі сақтандыруға ерікті тәсілді қолдануды жөн көреді. Дегенмен, Қазақстан үшін төтенше климаттық жағдайлар мен табиғи апаттар сияқты аграрлық сектордағы бар қиындықтарды ескере отырып, ерікті сақтандыруға көшу мерзімінен бұрын болып отырғанын байқаймыз.

Көптеген ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін экономикалық қиындықтар жағдайында міндетті сақтандыру бағдарламаларын енгізу агроөнеркәсіп кешеніндегі кешенді сақтандыру мен тұрақтылықты қамтамасыз етудің тиімді жолы болуы мүмкін. Міндетті сақтандыру жеке фермерлердің мүдделерін қорғауға ғана емес, сонымен қатар бүкіл ауыл шаруашылығы қауымдастығының әртүрлі тәуекелдерге төзімділігін арттыруға көмектеседі.

Ерікті сақтандыру нарықтық жүйенің принциптеріне көбірек сәйкес келсе де, міндетті сақтандыру одан ерекшеленеді және әкімшілік ресурстарды, әсіресе аймақтық деңгейде пайдалануды көздейді. Бұл ауыл шаруашылығын қолдауға

облыстық бюджеттерге субсидиялар тарту, кейіннен осы қаражатты мүдделі тұлғалар арасында бөлу үшін жасалды.

Осы орайда келесі мәселелер туындайды: мемлекет сақтандыру жарнасының 80%-ын барлығына өтей алады ма, әлде қаражат жеткіліксіз болуы мүмкін бе? Жиналған сыйлықақылар, соның ішінде мемлекеттік қолдау дағдарыс жағдайындағы шығындарды жабуға жеткілікті ме?

Кез келген елде міндетті сақтандыруды енгізу бүкіл сақтандыру секторының дамуының катализаторы бола алады, өйткені міндетті сақтандыру саясатын енгізу сақтанушыларға сақтандырудың қосымша, қазірдің өзінде ерікті түрлерімен қамтамасыз ету мүмкіндігін тудырады.

Қорытынды

1. Қолданыстағы деректерді, статистикалық көрсеткіштерді және әдеби дереккөздерді талдай отырып, мақала авторы Қазақстан климатының ерекшеліктері, сумен қамтамасыз ету проблемалары және экономикалық тұрақсыздық контекстінде ауыл шаруашылығын сақтандырудың қазіргі жағдайына терең зерттеу жүргізді.

2. Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің қаржылық тәуекелдерін азайтудың тиімді құралы ретінде ауыл шаруашылығын ерікті сақтандырудың потенциалын айқындады. Дегенмен, мақаланың нәтижелері ауыл шаруашылығын ерікті сақтандыру саласына өту процесіндегі кедергілерді, соның ішінде шектеулі қаржылық ресурстарды және ауыл шаруашылық қоғамдастығында сақтандырудың артықшылықтары туралы хабардар болмауын ескеру қажеттігін көрсетеді.

3. Зерттеуде сипатталған кедергілер мен мүмкіндіктерді түсіну климаттың өзгермелілігі мен экономикалық тұрақсыздық жағдайында ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына ықпал ететін саясат пен қолдау тетіктерін қалыптастыруға бастама бола алады.

4. Бақшалар мен алма дақылдарын ерікті түрде сақтандыру – сақтанушылардың жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік беретін нарықтық әдіс. Дегенмен, автор төтенше климаттық жағдайлар мен табиғи апаттар сияқты аграрлық сектордағы мәселелерді ескере отырып, қазіргі кезде Қазақстан үшін ерікті сақтандыруға көшу ерте деген қорытындыға келеді. Сол орайда автор аграрлық секторды мемлекеттік қолдау тәжірибесінде дамыған елдердің тәжірибесіндегі тәсілді қабылдауға болады деген ұсыныс жасайды.

Бұл тәсілді аймақтық деңгейде қолдануға болады: егер шаруашылық жүргізуші субъектілер шаруашылығын сақтандыратын болса оларға кредиттер, субсидиялар және басқа да мемлекеттік қаржылық қолдаудың шаралары қолжетімді болады. Бұл саланың және аймақтың экономикалық өсуіне байланысты барлық қатысушылардың: шаруашылық жүргізуші субъектілердің, әкімдіктің, сақтандырушылардың және Аграрлық несие корпорациясының өзара іс-әрекеттесін кеңейтуге ықпал етеді.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Zhang, Z. Whether the agricultural insurance policy achieves green income growth - evidence from the implementation of China's total cost insurance pilot program / Z.Zhang, H. Xu, S. Shan, Q Liu, Y. Lu) //International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2022. – Vol. 19. – N 2. – Article 852.

[2] Kurdyś-Kujawska, A. Determinants of Voluntary Insurance in Agriculture / A.Kurdyś-Kujawska // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H–Oeconomia. – 2018. – T. 52. – №. 1. – P. 109-118.

[3] Meuwissen, M.P.M. Prospects for agricultural insurance in Europe / M.P.M. Meuwissen, Y. Mey., M. van Asseldonk // Agricultural Finance Review. – 2018. – Vol. 78. – №. 2. – P. 174-182.

[4] Василенко, Н.В. Агрострахование с государственной поддержкой: взаимодействие частного и публичного интересов / Н. В. Василенко // Вестник Университета имени ОЕ Кутафина. – 2023. – №. 5 (105). – С. 212-220.

[5] Si, C. Effect of Insurance Subsidies on Agricultural Land-Use / C. Si, Y. Li, W. Jiang // International journal of environmental research and public health. – 2023.- N 20(2). – 1493. <https://doi.org/10.3390/ijerph20021493>.

[6] Баева, Ю.В. Исследование спроса на аграрное страхование в Республике Казахстан / Ю.В. Баева // Вестник Московского университета. Серия Экономика.– 2020.– № 6.– С.193-207. <https://doi.org/10.38050/013001052020610>.

[7] Verezubova, T. A. Comparative analysis of plant growth risks insurance in the Eurasian Economic Union countries / T.A. Verezubova., K.A. Zhichkin., A.M. Mukhitbekova., A.A. Penkin., L.N. Zhichkina // BIO Web of Conferences. International Scientific-Practical Conference “Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources”. – 2020.– 00003. <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700003>.

[8] Suieubayeva, S.N. The insurance system in AIC: advantages, structure, mechanisms

/ S.N. Suieubayeva // Problems of AgriMarket.– 2022.– № 4.–P.43-50. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.04>.

[9] Ending hunger [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.ru.wfp.org/ending-hunger> (date of access: 25.03.2024).

[10] Основные показатели дифференциации доходов населения Республики Казахстан (IV квартал 2023г.) [Электронный ресурс].– 2023.– URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/117707/> (дата обращения: 25.03.2023).

[11] Абдулманов, А. Можно ли в Казахстане прожить на минимальную зарплату? Новое исследование [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.surl.li/sznjx> (дата обращения: 25.03.2023).

[12] Healthy diet Newsletter of the World Health Organization [Electronic resource]. – 2020. Available at: <https://www.who.int/ru/publications> (date of access: 25.03.2024).

[13] Приложение к приказу Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503 “Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания” [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 25.03.2024).

[14] Кадырбеков, Т. Какой продукт казахстанцы едят больше всего [Электронный ресурс].–2024.-URL: <https://www.ru.sputnik.kz/20240425/kakoy-produkt-kazakhstantsy-edyat-bolshe-vsego-43889850.html> (дата обращения: 25.04.2024).

[15] Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish> (дата обращения: 25.04.2024).

[16] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы. 2018-2022 жж. Статистикалық жинақ. – Астана, 2023. – 223 б.

[17] Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 322. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 сентября 2023 года № 33364 «Об утверждении Правил кредитования проектов в сфере агропромышленного комплекса» [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/569275?directionId=174&lang=ru> (дата обращения: 28.03.2024).

[18] Новые программы агрострахования снизят риски в садоводстве АО "Аграрная кредитная корпорация" [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.agrocredit.kz/ru/main/press-center/news/novye-programmy-agrostrakhovaniya-snizyat-riski-v-sadovodstve/> (дата обращения: 28.03.2024).

[19] Агрострахование. Садоводство. АО «Аграрная кредитная корпорация» [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.agrocredit.kz/ru/main/our-activities/agrostrakhovanie/> (дата обращения: 28.03.2024).

[20] Vyas, S. Mapping global research on agricultural insurance / S. Vyas, T. Dalhaus, M. Kropff, P. Aggarwal, M.P.M. Meuwissen // Environmental Research Letters. – 2021. – N16. – Article 103003.

[21] Reyes, C.M., Agbon A.D., Mina C. D., Gloria R.A.B. Agricultural insurance program: Lessons from different country experiences / C.M. Reyes, A.D. Agbon, C.D. Mina, R.A.B. Gloria. - Quezon City: Philippine Institute for Development Studies (PIDS), 2017. – 35 p.

[22] Turysbek, A., Kantarbayeva Sh. State Support for Perennial Plantings Insurance in Kazakhstan: Analysis of Prospects, Obstacles and Development Strategies / A. Turysbek, Sh. Kantarbayeva // Public Administration and Civil Service. – 2024. – N 1(88). –P. 226-234. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1153>.

References

[1] Zhang, Z., Xu, H., Shan, S., Liu, Q. & Lu, Y. (2022). Whether the agricultural insurance policy achieves green income growth-evidence from the implementation of China's total cost insurance pilot program. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(2), 852 [in English].

[2] Kurdyś-Kujawska, A. (2018). Determinants of Voluntary Insurance in Agriculture. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H-Oeconomia*, 52(1), 109-118 [in English].

[3] Meuwissen, M. P. M., Mey Y., van Asseldonk, M. (2018). Prospects for agricultural insurance in Europe. *Agricultural Finance Review*, 78(2), 174-182 [in English].

[4] Vasilenko, N.V. (2023). Agrostrakhovanie s gosudarstvennoj podderzhkoj: vzaimodejstvie chastnogo i publicnogo interesov. *Vestnik Universiteta imeni OE Kutafina*, 105(5), 212-220 [in English].

[5] Si, C., Li, Y., Jiang, W. (2023). Effect of Insurance Subsidies on Agricultural Land-Use. *International journal of environmental research and public health*, 20(2), 1493. Available at: <https://doi.org/10.3390/ijerph20021493> [in English].

[6] Baeva, Yu.V. (2020). Issledovanie sprosa na agrarnoe strahovanie v Respublike Kazakhstan [Study of the demand for agricultural insurance in the Republic of Kazakhstan]. *Vest-*

nik Moskovskogo universiteta - Moscow University Economics Bulletin, 6(6), 193-207. Available at: https://doi.org/10.38050/013001052_020610 [in Russian].

[7] Verezubova, T.A., Zhichkin, K.A., Mukhitbekova, A.M., Penkin, A.A., Zhichkina, L.N. (2020). Comparative analysis of plant growth risks insurance in the Eurasian Economic Union countries. *BIO Web of Conferences. International Scientific-Practical Conference "Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources" (FIES 2019)*, Article 00003. Available at: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700003> [in English].

[8] Suieubayeva, S.N., Denissova, O., Slo-niec, J. (2022). The insurance system in AIC: advantages, structure, mechanisms. *Problems of AgriMarket*, 4, 43-50. Available at: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.04> [in English].

[9] Ending hunger (2024). Available at: <https://ru.wfp.org/ending-hunger> (date of access: March 25, 2024) [in English].

[10] *Osnovnye pokazateli differenciacii dohodov naselenija Respubliki Kazahstan (IV kvartal 2023g.)* [Main indicators of income differentiation of the population of the Republic of Kazakhstan (IV quarter of 2023)] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/laborand-income/stat-life/publications/117707/> (date of access: 25.03.2024) [in Russian].

[11] Abdulmanov, A. (2023). *Mozhno li v Kazahstane prozhit' na minimal'nuju zarplatu? Novoe issledovanie* [Is it possible to live on the minimum wage in Kazakhstan? New research]. Available at: <http://surl.li/sznjx> (date of access: 25.03.2024) [in Russian].

[12] Healthy diet (2020). Newsletter of the World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/ru/publications> (date of access: 25.03.2024) [in English].

[13] Prilozhenie k prikazu Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabrja 2016 goda № 503 "Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskikh norm potreblenija produktov pitaniija" [Appendix to the order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 9, 2016 No. 503 "On approval of scientifically based physiological standards for food consumption"] (2017). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220&pos=5;-106#pos=5;-106 (date of access: 25.03.2024) [in Russian].

[14] Kadyrbekov, T. (2024). *Kakoj produkt kazahstancy edjat bol'she vsego* [What product do Kazakhstanis eat the most]. Available at: <https://ru.sputnik.kz/20240425/kakoy-produkt-ka-zahstantsy-edyat-bolshe-vsego-43889850.html> (date of access: 25.03.2024) [in Russian].

[15] Statistika sel'skogo, lesnogo, ohot-nich'ego i rybnogo hozjajstva. Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Res-

publiki Kazahstan. Bjuro nacional'noj statistiki [Statistics of agriculture, forestry, hunting and fishing. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics] (2024). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/> (date of access: 25.03.2024) [in Russian].

[16] Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau және reformalar agenttigi. Ұлттық статистика бюросы (2023). *Qazaqstan Respublikasyndaғы ауыл, орман және балық шаруашылығы. 2018-2022 жж. Statistikalыq jinaq - Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan. 2018-2022 Statistical collection*, 223 [in Kazakh].

[17] Prikaz Ministra sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 2023 goda № 322 [Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2023 No. 322. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on September 1, 2023 No. 33364 "On approval of the Rules for lending to projects in the agricultural sector"] (2023). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/569275?directionId=174&lang=ru> (date of access: 28.03.2024) [in Russian].

[18] Novye programmy agrostrahovanija snizjat riski v sadovodstve. AO "Agrarnaja kreditnaja korporacija" [New agricultural insurance programs will reduce risks in horticulture. JSC

"Agrarian Credit Corporation"] (2022). Available at: <https://agrocredit.kz/ru/main/press-center/news/novye-programmy-ag-rostrakhovaniya-snizyat-riski-v-sadovodstve> (date of access: 28.03.2024) [in Russian].

[19] Agrostrahovanie. Sadovodstvo. AO «Agrarnaja kreditnaja korporacija» [Agricultural insurance. Gardening. JSC "Agrarian Credit Corporation"] (2022). Available at: <https://agrocredit.kz/ru/main/our-activities/agrostrakhovanie> [in Russian].

[20] Vyas, S., Dalhaus, T., Kropff, M., Aggarwal, P., & Meuwissen, M.P.M. (2021). Mapping global research on agricultural insurance. *Environmental Research Letters*, 16(103003) [in English].

[21] Reyes, C.M., Agbon, A.D., Mina, C. D., & Gloria, R.A.B. (2017). Agricultural insurance program: Lessons from different country experiences. *PIDS Discussion Paper Series, No. 2017-02. Philippine Institute for Development Studies (PIDS), Quezon City* [in English].

[22] Turysbek, A., Kantarbayeva, S. (2024). State Support for Perennial Plantings Insurance in Kazakhstan: Analysis of Prospects, Obstacles and Development Strategies. *Public Administration and Civil Service*, 1(88), 226-234. Available at: <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1153> [in English].

Автор туралы ақпарат:

Турсыбек Айым Қанатқызы – негізгі автор; Ph.D докторанты; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aiym.turysbek@narхоз.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>.

Information about author:

Turysbek Aiyim Kanatkyzy – The main author; Ph.D student; Narхоз University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; email: aiym.turysbek@narхоз.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>.

Информация об авторе:

Турсыбек Айым Қанатқызы – основной автор; докторант Ph.D; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: aiym.turysbek@narхоз.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>.